

SUNUDPHUTIN USFNGZUYANLITOTONILN QESNITOTMAN SFUSUNAYANLITOTMAN
QUZQUNSMAN ZUSUSSEFUSNITU. SEMAYAN EY QNRUNAYAN UNSEBNIUSLER

<https://doi.org/10.59982/18294359-24.15-am-11>

Միլենա Բաբկենի Ղազարյան

Հայցորդ

ՀԵՀ, Իրավագիտության ամբիոն

milen.ghazaryan@gmail.com

Ամփոփագիր

Սույն հոդվածում ուսումնասիրվել են պետության տարածքային ամբողջականության սահմանադրաիրավական ապահովման առանձին հիմնահարցերը: Հոդվածում փորձ է արվել համակարգված բացահայտել «պետության տարածքային ամբողջականություն» հասկացության իրավական բովանդակությունը՝ շեշտադրում կատարելով այն հիմնավորման վրա, որ տարածքային ամբողջականությունը պետության նյութական հատկանիշն է և նրա ինքնիշխանության նյութական նախապայման: Հետազոտության շրջանակում վեր են հանվել պետության միասնության պահպանման համատեքստում տարածքային ամբողջականության վերաբերյալ հայեցակարգային տեսական և գործնական մոտեցումներ, որոնք էական ու գործառնական նշանակություն ունեն իրավագիտության ոլորտում:

Հիշյալ տեսակետների համակարգային վերլուծությունից արվել է հետևություն, որ պետության միասնականության ապահովման համատեքստում նրա տարածքային ամբողջականության ապահովումը կարող է դրսևորվել երկակի նշանակությամբ՝ արտաքին և ներքին, ընդ որում, եթե արտաքին հարթությունում պետությունը «առանձնանում» է մյուս ինքնիշխան պետություններից ոչ միայն սահմանների սահմանազատման միջոցով, ինչպես նաև իր տարածքային ամբողջականությամբ և հանրային իշխանության միասնական համակարգով, արտաքին քաղաքականության առանձնահատկություններով, պետության զարգացման նպատակով ու տեսլականով, միջազգային իրավակարգի հանդեպ իր մոտեցումներով և այլն, ապա ներքին հարթությունում պետության տարածքային ամբողջականությունը, նախևառաջ, արտահայտվում է ներքին քաղաքական, տնտեսական իրավական, մշակութային և բարոյահոգեբանական, ազգային գաղափարախոսական առումներում, որոնք նպաստում են նաև պետության և հասարակության անվտանգության ապահովմանը և դրանց բնականոն զարգացմանը:

Հետազոտության արդյունքներով կատարվել է եզրահանգում, որ պետության տարածքային ամբողջականությունը բոլոր դեպքերում դրսևորվում է պետական

տարածքի անօտարելիությամբ, իսկ դրա ապահովումն ինքնին սահմանադրական արժեքանական նշանակություն է ձեռք բերում:

Հիմնաբառեր. Պետության տարածք, պետությունների տարածքային ամբողջականություն, պետության միասնականություն, սահմանադրական սկզբունք, պետության նյութական հատկանիշ:

Ներածություն

Պետությունների զարգացման արդի դարաշրջանում խիստ կարևորվում են պետության տարածքային ամբողջականության սահմանադրաիրավական ապահովման հիմնահարցերը: Ակնհայտ է, որ տարածքային ամբողջականությունը պետության նյութական հատկանիշն է կամ նրա ինքնիշխանության նյութական նախապայմանը, և միաժամանակ՝ այսպես կոչված «տարածքային գերակայության երաշխավոր»:

Համակարծիք լինելով այն պնդման հետ, որ պետության միասնականությունը, ըստ էության, պայմանավորված է նրա տարածքային ամբողջականությամբ [Устименко, 44], ուստի հիշյալ հանգամանքով պայմանավորված՝ սահմանադրական իրավունքի գիտության շրջանակում ժամանակակից պետություններում մեծանում են պետության միասնության և տարածքային ամբողջականության սահմանադրաիրավական երաշխիքների ամրապնդման հիմնախնդիրների հետազոտման նկատմամբ հետաքրքրությունները՝ անշուշտ հաշվի առնելով նաև պատմական գործոնները⁸:

Հայաստանի Հանրապետության համար առավել քան երբևէ նշված հիմնախնդիրները խիստ կարևորություն են ստացել հատկապես վերջին ժամանակաշրջանում, երբ մեր պետության՝ միջազգայնորեն ճանաչված ինքնիշխան տարածքները շարունակվում են դիտարկվել արտաքին ուժերի ագրեսիվ քաղաքականության ու տարածքային նկրտումների առարկա⁹:

Այս պայմաններում խիստ կարևորվում է բոլոր հասու միջոցներով պաշտպանել հայրենի սահմանները, Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականությունն ու մեր ժողովրդի միասնականությունը: Հենց այս նպատակների իրագործմամբ պայմանավորված անհրաժեշտ է առաջնային դիտարկել պետության

⁸ Այստեղ կարող է խոսք գնալ նաև պատմական այնպիսի իրադարձությունների վերաբերյալ, ինչպիսիք են՝ նախկին ԽՍՀՄ-ի, Հարավսլավիայի և Չեխոսլովակիայի փլուզումը և այլն [Казанник, 35]:

⁹ Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրին առնչվող միջազգային հարաբերություններում տեղ են գտել երկու իրարամերժ մոտեցումներ, մի դեպքում, ժողովուրդների իրավահավասարության ու ազգերի ինքնորոշման իրավունքը որպես միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունք ստորադասվում էր պետությունների տարածքային ամբողջականության սկզբունքի նկատմամբ, մեկ այլ դեպքում, ընդահակառակը՝ երկու այդ սկզբունքների միջև ստեղծվել էր թվացյալ հակասականության վերաբերյալ տպավորություն: Ելնելով սույն աշխատանքի հետազոտման առարկայի առանձնահատկությունից, կարծում ենք, որ պետությունների տարածքային ամբողջականության սկզբունքի կարգավորման առարկա հարաբերությունները որևէ ձևով չպետք է վերաբերելի լինեն ժողովուրդների իրավահավասարության ու ազգերի ինքնորոշման իրավունքի իրականացման հետ [Դանիելյան, 5-12.], [Ղուկասյան, 20-21], [Պապյան, 3-23] և այլն:

միասնության և տարածքային ամբողջականության սահմանադրաիրավական ապահովման երաշխիքները [*Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, 131*]:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ հենց այդ նպատակների իրագործմանն է ուղղված ՀՀ Սահմանադրության մեջ «միասնություն» և «տարածքային ամբողջականություն» եզրույթների գործառնական նշանակությունը, մասնավորապես՝ Հանրապետության նախագահը պաշտոնը ստանձնելիս երդվում է, որ իր ողջ ուժը ներդնելու ազգային միասնության ամրապնդման գործում (հոդվ. 127, մաս 3), իսկ Սահմանադրության 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի կարգավորումների շրջանակում, զինված ուժերի կողմից Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության ապահովման սահմանադրական գործառույթը դիտարկվում է սահմանադրական կարգի հիմունք [*Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք, 10-11, 273*] և այլն:

Ակներև է, որ սահմանադրական իրավունքը գործուն մասնակցություն պետք է ունենա պետության «միասնության և տարածքային ամբողջականության» որպես սահմանադրաիրավական ինստիտուտի տեսական ու գործնական մոտեցումների բովանդակության պարզման և դրա իրավաընկալման ժամանակակից երաշխիքների մշակման խնդրում:

Վերլուծություն

Պետության միասնականության և տարածքային ամբողջականության հարաբերակցության վերաբերյալ ժամանակակից սահմանադրական դոկտրինի տեսանկյունից առկա են տարբեր տեսակետներ [*Иванов, 33-38*]:

Այսպես, իրավագետների մի խումբ գտնում է, որ պետության միասնականությունն ինքնին անհրաժեշտ է ընկալել որպես «պետական ինստիտուտների միասնություն», «պետական իշխանության միասնություն», «իրավական համակարգի միասնություն», «քաղաքացիության ինստիտուտի միասնություն» և այլն, ինչն իր հերթին կիրառական նշանակություն է հաղորդում պետության տարածքային ամբողջականության ապահովմանը [*Анненкова, 16-17*], [*Баньковский, 8-9*]: Ընդ որում, այդ մոտեցման կողմնակիցները պետության միասնականությունը դիտարկում են տարածքային ամբողջականության ապահովման այնպիսի որակական վիճակ, որը մեկուսի գոյություն ունենալ չի կարող, իսկ դրա բնականոն գոյությունը պայմանավորված է բացառապես միմյանց փոխպայմանավորվածության և փոխհամաձայնության գործընթացների համատեքստում:

Իրավագետների մեկ այլ խմբի կարծիքով՝ պետության միասնությունը և տարածքային ամբողջականությունն անհրաժեշտ է դիտարկել որպես պետական իշխանության միասնականություն, որն ինչ որ չափով հակադրվում է իշխանությունների բաժանման սկզբունքի հետ: Այսպես, ըստ պրոֆեսոր Ս.Ա. Ավակյանի՝ պետական միասնականությունը պետության իշխանության

կազմակերպման սկզբունք է, որի էության բովանդակությունից բխում է հետևյալը, որ պետությունը ճանաչում է այդպիսի միասնությունը միայն վերջինիս մասերի՝ տարածքների ամբողջականության կամ միասնության ապահովման շրջանակում, և «(...) ի հակադրումը սեպարատիզմի (անջատողականության) դրսևորմանը, այսինքն տեղական շահերին պետական շահերի հակադրման քաղաքականությանը» [Авакьян, 64-65]:

Բովանդակային առումով հիշյալ տեսակետը պետության միասնականության և տարածքային ամբողջականության միջև անջրպետ է ստեղծում այն հիմնավորմամբ, որ՝ ոչ թե պետության միասնության և տարածքային ամբողջականության ապահովումը պետք է դիտարկել պետական իշխանության կազմակերպման ելակետ, այլ ընդակառակը՝ պետական իշխանության միասնականությունն անհրաժեշտ է դիտարկել որպես պետության միասնականության և տարածքային ամբողջականության ապահովման տարր:

Նշվածի համատեքստում առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի նաև պրոֆեսոր Բ.Ս. Էբգենի այն ընդհանրացումը, ըստ որի՝ պետության միասնականության և տարածքային ամբողջականության սահմանադրաիրավական բովանդակության ավելի լայն տեսանկյունից անհրաժեշտ է այն ընկալել որպես պետության ամբողջականություն և միասնություն, որը ներառում է՝ ինչպես պետության տարածքը, այնպես էլ պետական իշխանության մարմինների միասնությունը և այն տարածքը, որտեղ գոյություն ունեն կամ փոխգործակցում են պետության իրավական, քաղաքական ու տնտեսական համակարգերը [Конституционное право: энциклопедический словарь, 144]:

Սահմանադրագետների հաջորդ խումբը գտնում է, որ պետության միասնականությունը և տարածքային ամբողջականությունն ինքնին անհրաժեշտ է ընկալել փոխլրացման (ինտեգրալ) և փոխգործակցող տարրերի ամբողջություն, որտեղ պետության միասնականությունը դրսևորվում է ոչ միայն տարածքային ամբողջականության ու միասնության բնույթով, այլև պետության քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և իրավական համակարգերի միասնությամբ [Уханкин, 9-10]: Եվ այս տեսակետի հիմնավորման հենքի վրա պրոֆեսոր Վ.Վ. Ուխանկինը առաջ է քաշում «պետության ամբողջականության» տեսությունը, որը՝ որպես համալիր կատեգորիա, բովանդակում է պետականության որակական բնութագիրը և նույն պետության ամբողջականության սկզբունքը: Չնայած այս մոտեցումը մասամբ համընկնում է պրոֆեսոր Բ.Ս. Էբգենի տեսակետի հետ, այդուհանդերձ որպես հակակշիռ տեսակետ է արտահայտում մեկ այլ պրոֆեսոր՝ Ի.Ա. Ումնովան, որի պնդմամբ պետության ամբողջականությունն անհրաժեշտ է դիտարկել բացառապես որպես պետականության որակական բնութագիր [Умнова, 72]:

Եվ վերջապես, պրոֆեսոր Ի.Վ. Լևակինի կողմից առաջ է քաշվում այն դոկտրինը, ըստ որի՝ պետության միասնականությունը և տարածքային ամբողջականությունը ենթադրում են պետության ձևի և կառուցվածքի առկայություն, որտեղ անհրաժեշտ է

նկատի ունենալ ոչ միայն պետական կառուցվածքը, կառավարման ձևը և քաղաքական ռեժիմը, այլև՝ քաղաքական և իրավական համակարգերի, քաղաքացիական ինստիտուտների փոխհարաբերությունների բնույթը, համագործակցությունը, որոնց միջոցով ապահովվում է պետության միասնականությունը և տարածքային ամբողջականությունը: Այսինքն, հեղինակի կողմից պետության բնութագիրն ընկալվում է ավելի լայն իմաստով, երբ պետության միասնականությունը և տարածքային ամբողջականությունը ապահովվում են պետական մարմինների և ինստիտուտների, քաղաքական և իրավական համակարգերի, քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների գործառնական և կառուցվածքային համալիր հարաբերությունների իրացման արդյունքում, որը միաժամանակ էական ներգործություն է ունենում պետության ընդհանուր բնութագրի ձևավորման վրա [Левакин, 21]:

Եզրակացություն

Հիշյալ տեսակետների համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ պետական միասնականության ապահովման համատեքստում պետության տարածքային ամբողջականության ապահովումը կարող է դրսևորվել երկակի նշանակությամբ՝ արտաքին և ներքին: Ընդ որում.

Եթե արտաքին հարթությունում պետությունը «առանձնանում» է մյուս ինքնիշխան պետություններից ոչ միայն սահմանների սահմանազատման միջոցով, ինչպես նաև իր տարածքային ամբողջականությամբ և հանրային իշխանության միասնական համակարգով, արտաքին քաղաքականության առանձնահատկություններով, պետության զարգացման նպատակով ու տեսլականով, միջազգային իրավակարգի հանդեպ իր մոտեցումներով և այլն, ապա ներքին հարթությունում պետության տարածքային ամբողջականությունը, նախևառաջ, արտահայտվում է ներքին քաղաքական, տնտեսական իրավական, մշակութային և բարոյահոգեբանական, ազգային գաղափարախոսական առումներում, որոնք նպաստում են նաև պետության և հասարակության անվտանգության ապահովմանը և դրանց բնականոն զարգացմանը:

Արտաքին և ներքին նման հարթությունների բաժանումը խիստ պայմանական է, դրանք միշտ գտնվում են փոխկապվածության և փոխներգործության դինամիկայում, դրանցից մեկի ձախողումը նպաստում է մյուսի ձևախեղմանը: Հենց այս հարաշարժության գործընթացի մեջ են դրսևորվում պետության միասնականությունը, նրա տարածքային ամբողջականությունը և առաջընթացի շարժման հնարավորությունները:

Ամփոփելով ասվածը կարելի է եզրահանգել հետևյալը.

1) պետության միասնականությունը, ըստ էության, պայմանավորված է նրա տարածքային և միաժամանակ պետության ամբողջականությամբ,

2) պետության տարածքային ամբողջականությունն իր հերթին անհրաժեշտ է ընկալել որպես պետության նյութական հատկանիշ կամ նրա ինքնիշխանության նյութական նախապայման, և միաժամանակ՝ այսպես կոչված «տարածքային գերակայության երաշխավոր»,

3) պետության տարածքային ամբողջականությունը բոլոր դեպքերում դրսևորվում է պետության ամբողջականությամբ և պետական տարածքի անօտարելիությամբ՝ անկախ այն հանգամանքից, թե տվյալ տարածքը հանդիսանում է բռնի կամ կամավոր օտարման առարկա, թե ոչ,

4) պետական միասնականության համատեքստում պետության տարածքային ամբողջականության ապահովումը հանդիսանում է ոչ միայն պետության որակական բնութագիր, այլև կարևոր սահմանադրական այնպիսի արժեք, որը բխում է Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության, ամբողջականության և միասնության պահպանման բովանդակությունից:

Գրականության ցանկ

1. Դանիելյան Գ.Բ., Տարածքային ամբողջականություն, թե ազգային ինքնորոշում. ո՞ր սկզբունքն է գերակայում // ԼՂՀ դատական իշխանություն. 2012, հ.1. էջեր 5-12.,
2. **Ղուկասյան Դ.** Լեռնային Ղարաբաղ. ազգային ինքնորոշում, թե՞ տարածքային ամբողջականություն // Օրենք և իրականություն, 2004, հ. 5-6. էջ 20-21,
3. **Պապյան Ա.** Ինքնորոշում և «տարածքային ամբողջականություն» սկզբունքները միջազգային իրավունքում // 21-րդ դար. 2010, հ.4., 3-23,
4. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ / Ընդհանուր խմբագրությամբ՝ **Գ.Հարությունյանի** և **Ա.Վաղարշյանի**. Եր., 2010, 1085 էջ:
5. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք. - Եր., 2016., Գիրք 2-րդ, 400 էջ:
6. **Анненкова В.Г.** Единство Российского государства: проблемы конституционной теории и и практики: дисс... д.-ра юрид. наук. М., 2006, 387с.
7. **Баньковский А. Е.** Идея единства государственной власти в зарубежной и отечественной политико-правовой мысли XVIII-XIX //Государственное власть и местное самоуправление. 2011, № 12, с. 8-9,
8. **Авакьян С.А.** Конституционное право Российской Федерации., М., 2000, Том 1. 745 с.
9. **Иванов С.В.,** Конституционно-правовые гарантии государственного единства и территориальной целостности Российской дисс. ... канд. юр. наук, 2018, 148с.
10. **Казанник А.И.,** Конституционно-правовые гарантии единства и территориальной целостности современных федеративных государств (сравнительный анализ) // Вестник Омского университета. Серия: Право. 2015. № 4 (45). с. 35-46.
11. Конституционное право: энциклопедический словарь. Отв. ред. **С.А. Авакьян.**, М., 2001, 785 էջ:

12. **Левакин И.В.**, Государственное единство России: теоретико-правовое исследование: дисс... д.-ра юрид. наук., М., 2003, 244 էջ
13. **Уханкин В.В.**, Конституционно-правовой механизм обеспечения государственной целостности Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2009. 158 էջ.
14. **Устименко Н.А.** Конституционно-правовые аспекты территориальной целостности Российской Федерации. дисс. канд. юрид. наук. М., -2005, 145:
15. **Умнова И.А.**, Конституционные основы современного российского федерализма: дисс. ... д.-ра юрид. наук. М., 1997, 368 էջ:

**TERRITORIAL INTEGRITY IN THE CONTEXT OF MAINTAINING THE UNITY OF
THE STATE:
THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES**

Milena Ghazaryan

Researcher

EUA, Chair of Law

milena.ghazaryanlaw@gmail.com

Abstract.

The article examines certain issues of constitutional and legal support for the territorial integrity of the state. The article makes an attempt to systematically reveal the legal content of the concept of “territorial integrity of a state”, emphasizing the rationale for the fact that territorial integrity is a material characteristic of a state and a material prerequisite for its sovereignty. The study highlights conceptual, theoretical, and practical approaches to territorial integrity in the context of preserving the unity of the state, which have significant and functional significance in the field of jurisprudence.

From the systematic analysis of the mentioned points of view, the author concluded that in the context of ensuring the unity of the state, the provision of its territorial integrity can be manifested with a dual meaning: external and internal, moreover, if the state "stands out" from other sovereign states not only through the demarcation of borders, but also with its territorial integrity and the unified system of public authority, foreign policy features, the purpose and vision of the state's development, its approaches to the international legal system, etc., then in the domestic sphere, the territorial integrity of the state is, first of all, expressed in internal political, economic, legal, cultural and moral-psychological, national ideological terms. in aspects that also contribute to ensuring the security of the state and society and their normal development.

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Based on the results of the research, it was concluded that the territorial integrity of the state is manifested in all cases by the inalienability of the state territory, and its provision itself acquires constitutional axiological significance.

Keywords: Territory of the state, territorial integrity of states, unity of the state, constitutional principle, material attribute of the state.

Ներկայացվել է՝ 15.04.2024թ.

Ուղարկվել է գրախոսման՝ 07.05.2024թ.